

UZ PRILOG PROF. VOJISLAVA BOGIĆEVIĆA

U dosadašnjoj literaturi o migracijama bosanskih muslimana u Tursku (»muhadžirski pokret«, od arap. riječi »hidžret = seoba) prilog prof. Bogićevića, dir. Muzeja grada Sarajeva u m., predstavlja bez sumnje najdokumentarniji i najcjelovitiji prikaz toga problema.¹ Proučavajući ovaj problem, Bogićević je — za razliku od svih dosadašnjih autora — posegao sa službenim dokumentima, služeći se u prvom redu arhivom prezidijalnog biroa Zemaljske vlade u Sarajevu. Bit će da Bogićević raspolaže još obilnijom dokumentacijom: za ovaj prilog — koji je zapravo izvod iz jedne šire zasnovane radnje o emigracijama cjelokupnog bosansko-hercegovačkog stanovništva za Austro-Ugarske — nije na pr. iskoristio važan materijal, koji je on sam objavio još prije rata.² Pošto, dakle, autor nije ovim prilogom iscrpio sve podatke, to napomene, koje ovdje iznosimo, ne treba shvatiti kao da se njima hoće ukazivati na neke propuste, nego više kao nadopunu i uglavnom potvrdu Bogićevićevih rezultata istraživanja.

Uopće se osjeća potreba, da se svestrano razmotri i objasni čitav naš t. zv. iseljenički pokret, u kojem migracije bosanskih muslimana zauzimaju važno i osebnjano mjesto. One predstavljaju porazan i žalostan narodni gubitak naročito po svojoj masovnosti, definitivnom napuštanju domovine čitavih obitelji (što je mnogo opasnije, nego kada se radi samo o pojedincima), kao i kolonizaciji stranog elementa (kao neminovnoj posljedici migracija).

Posebna je zasluga Bogićevića, da je dobro osvijetlio ekonomsku stranu migracija bosanskih muslimana. Također je, mislimo, pravilno i objektivno ocijenio i ulogu Austro-Ugarske u tom pitanju.

Očito je, da je austro-ugarskoj politici bilo s jedne strane u interesu, da seobama muslimana, koji su naseljavali mahom župnije krajeve, osigura obradivu zemlju za svoje koloniste. Postojalo je i stanovište, koje je, čini se, zastupao austro-ugarski poslanik u Carigradu baron de Kalitze, prema kojem se iseljenjem u Tursku monarhija rješavala najnepoćudnijeg i najbuntovnijeg di-

¹ Osim literature, koju Bogićević spominje o migracijama naših muslimana, izašlo je još nekoliko posebnih priloga, među ostalim: Ante Malbашa, *Iseljavanje muslimana; Uzroci i posljedice iseljavanja*. — *Šta treba učiniti, da se iseljavanje spriječi* (Jugoslavenski Lloyd br. 256 od 6. XI. 1929.) Salko Nazečić, *Sele se naši muslimani* (Rad, Beograd 1. VIII. 1926.); Mil. S. Filipović, *»Bošnjaci« u dolini Skoplja* (Pregled, okt.-nov. 1931., str. 262—265); A. I. M., *Pitanje bosanskih muslimana iseljenih u Tursku*. Pedesetgodišnjica velike emigracije muslimana (Obzor br. 192 i 193 od 22. VIII. i 23. VIII. 1933.); *Narodni osjećaji bos. herc. muslimana iseljenih u Tursku* (Napredak 1933., broj 3—4); E. Čelebić, *Naši u Turskoj* (Svijest, Sarajevo, stud. 1935. br. 1); *Jedna anonimna propagandna pjesma za iseljavanje bosanskih muslimana u Tursku* (Novi Behar, Sarajevo, 15. IV. 1936.); Esadbeg Alibegović, *Naši iseljenici u Turskoj* (Kalendar Gajret 1938., Sarajevo 1937.); Rudolf Zaplata, *Iseljavanje iz Bosne i Hercegovine* (Jugosl. list 19. maja 1940.); Mehmed Sulejmanpašić, *Bosanski muslimani u javnom životu Turske kroz posljednjih stotinu godina* (Musl. svijest, Sarajevo, 3. X. 1940. i dalje); E. Bulbulović, *Nekoliko fragmenata iz naše bliže prošlosti* (Jug. list 1. I. 1941.); Mita Kostić, *Pregled bosansko-hercegovačkih muhadžira i njihovih prvaka po Kosovskom Vilajetu 1883*. (Istoriski časopis, organ Istoriskog instituta SAN, I., 1—2, Beograd 1949.).

² *Emigracije bosanskih muslimana u Tursku za vreme bivše Austrougarske*, Krug, Beograd 9. IV. 1938.

jela muslimana. Muftija Ali Fehmi ef. Džabić, koji je stajao na čelu pokreta za vjersko-prosvjetnu autonomiju, proglašen neovlaštenim iseljenikom — nakon odlaska u Carigrad 1902. — pričao je književniku Hifzi Bjelevcu, da su De Kalitze i Beč tražili od Porte dozvolu, da primi iseljenike iz Bosne, jer su to nepoćudni državljani monarhije.

S druge strane, iz važnih međunarodnih obzira Austro-Ugarskoj kao mandatorskoj sili nije išao u račun muhadžirski pokret, pa ga je nastojala suzbiti napose raznim ograničenjima kod davanja izlaznih dozvola. Za potvrdu toga može se spomenuti i govor T. G. Masaryka na zasjedanju Delegacija listopada 1892. u Budimpešti, koji se dotakao i pitanja iseljavanja muslimana, što Austrija nastoji na svaki način spriječiti. »Ako neki musliman hoće da se iseli, uhvate ga, odvedu u koji drugi kotar, zatvore tamo i puste tek onda na slobodu, kad je potpuno odustao od želje da se seli. Ovdje imam« — rekao je Masaryk — »popis muslimana, koji su bili tako zatvoreni«. Poduzimane su i mjere za reemigraciju, o čemu govore i službeni statistički podaci. Na taj su način naseljena tri sela u prnjavorskom kraju našim povratnicima iz Turske (sela Inegol, Branjevice i Selište).

Držanje Turske u vezi s emigracijama također nije izmaklo pažnji Bogićevića. Ovdje je vrijedno uzgredice upozoriti i na jednu anonimnu propagandnu pjesmu, nastalu vjerojatno u Carigradu, čini se još 1879., u kojoj se muslimani pozivaju na seobu u Tursku, gdje im se obećavaju zemlje, kuće, volovi.³

Agitacije za seobu, kao i protiv seobe odigrale su važnu ulogu, iako s Bogićevićem dijelimo mišljenje, da su tu postojali daleko dublji, čisto socijalno-ekonomski motivi. Bogićević je spomenuo i imena nekih muslimana, koji su vršili agitaciju za iseljavanje. Bilo ih je, »koji su opustošili mnoge čisto muslimanske krajeve, nagovarajući svijet na seobu, od čega su imali materijalnu korist kao posrednici pri kupoprodaji zemljišta i naselja«. God. 1910 spominju se dva takva mračna tipa: Sarajlić Mujaga iz Male Kladuše i Mulalić Hasanaga iz Cazina, kojima su na put stali, vodeći protuakciju, Safvetbeg Bašagić i Šefkija Gluhić.⁴ Bilo je i tipova, kao što su Ali-beg Pašić i Ahmet-beg Osmanbegović iz Bijeljine, za koje se u službenom referatu bijeljinskog kotarskog predstojnika iz 1898., inače rođenog Nijemca, veli da su »imali smjelosti izjaviti, da ih se ta fukara (koja seli) uopće ništa ne tiče. Ona je niko i ništa ovdje, pa će to isto biti i na drugom mjestu«.⁵ U proglasu, punom zdravih i patriotskih rasuđivanja, srpske akademske omladine u Beču od 17. januara 1910. pod naslovom »Protiv iseljavanja muslimana« (koji nije identičan s memorandumom srpske univerzitetske omladine od 1901. u članku Bogićevića) osuđuju se posebno oni, koji »iz neupućenosti a više iz lične koristi potpomažu seobu muslimana ili je mirno gledaju sa željom, da na jeftin način dođu do zemlje«. »Ti čutiš« — veli srpska akademska omladina u proglasu upućenom srpskom narodu — »i šta više možda se uljuljuškavaš pjesmom svojih kajišara, da ćemo i mi kupiti (bar desetiņu) od prodatoga posjeda, pa makar i za tude novce, i ne vidiš da ćeš tako svojim leđima podupirati most preko kojega će tuđi kapital osvojiti Tvoju kuću, Tvoju domovinu i učiniti Te slugom na rođenom

³ Novi Behar IX., Sarajevo 1936., str. 278.

⁴ Napredak 1933, str. 42.

⁵ Krug 9. IV. 1938., str. 240.

ognjištu...«. »Ako bi se velik dio Muslimana odselio iz zemlje« — veli se dalje u tom proglasu — »oslabila bi osjetno snaga domaćeg elementa, tuđinski bi se uticaj pojačao radi stranaca, koji bi Muslimane zamijenili, tako, te se šteta u tom pogledu ne može još ni odmjeriti. Iz zemlje se seli većinom najbolji elemenat, mali posjednici, solidni i religiozni dio naroda, koji u mnogo slučajeva obrađuje sam zemlju i koji nije nikomu na teretu, onaj dakle društveni sloj, koji u svakom narodu predstavlja njegovu najbolju narodnu snagu...« »Onaj mali dio zemlje — nastavlja se dalje — »što dođe u naše ruke, to će biti za tuđe — u najvećoj većini slučajeva tuđih novčanih zavoda — novce, kojima se opet seljak — a on zemlju i pravom najviše treba — slabo može koristiti, jer banka daje na mjenicu sa otplatom tri puta godišnje, dok je na kupljenoj zemlji žetva samo jedan put u godini...«⁶

S druge strane bilo je još odmah u početku i dosta trezvenih glasova, koji su doprinijeli stišavanju seobe. Hafiz Muhamed ef. Hadžijahić napisao je 1884. seriju članaka protiv seobe u bosanskom listu na turskom jeziku »Vatan«. U tim člancima pisac je s raznih gledišta pobijao seobu naročito podvlačeći, da je svakome otvoren put, da se žali od najniže do najviše instancije u zemlji, pa direktno i do samoga cara i kralja u Beču, usmeno ili pismeno.⁷ Nešto kasnije, 1886., štampao je u Sarajevu Hadži Mehmed Teufik ef. Azapagić, kasniji reis-ul-ulema, brošuru na turskom jeziku protiv seobe pod naslovom »Rasprava o hidžretu« (djelo je pohvalio ondašnji Ulema medžlis u Sarajevu).

Bogićevićeva ocjena broja iseljenika na osnovi naravnog prirasta stanovništva držimo da je jedino realna i najpouzdanija. Svakako je izvan diskusije, da su službene austrijske statistike, naročito s obzirom na broj neovlaštenih iseljenika, posve nepouzdanе. Mnogo se inače pretjerivalo u broju ovih naših iseljenika (spominjao se dapače broj od 300.000, jamačno dvostruk od stvarnog broja). Vrijedi ovdje spomenuti, da se prema podacima carigradskog povjereništva o smještaju izbjeglica u razdoblju od 1900. do 1905. iselilo iz Bosne 72.000 osoba (saopćenje Hifzije Bjelevca). Austrijske službene statistike »iskaznu, međutim, za to razdoblje svega 13.750 iseljenika, i to 12.395 »legalnih« i 1.355 »ilegalnih«. Jasno je, da su obje cifre, i turska i austrijska pretjerane.

Sve pojedinosti ovdje iznesene, može se reći, ne protivuriječe zaključcima Bogićevića. Mislimo jedino, da je teško dokazati piščevu tvrdnju, po kojoj je bilo najviše iseljenika u doba same okupacije pa do 1885. Više smo skloni uzeti kao točno ono, što se obično dosada iznosilo, da je naime masovni pokret za seobu počeo tek s prvim pokušajima za novačenje u austro-ugarsku vojsku. Bit će, da je odmah poslije okupacije iselio samo jedan dio domaćih sinova, i to oni na vodećim položajima, zajedno s nešto turskih činovnika, u uvjerenju, »da su kompromitirani svojim ranijim položajem«. Otišlo je i nešto drugih istaknutijih muslimana. »Prilike su u okupiranoj zemlji izgledale posve povoljne, te je rodbina emigranata u Stambulu počela moliti iseljenike, da se vrate u svoju zemlju. To je imalo uspjeha, te su se prvi emigranti uskoro i povratili, nakon što su godinu dana proboravili u svojevolumnom progonstvu«. Kada se međutim 1881. proćulo, da okupatorska vlast uvodi strogi vojni zakon,

⁶ Prosvjeta, Sarajevo, 1. mart 1910., str. 44—46.

⁷ E. Bulbulović, *Nekoliko fragmenata iz naše najbliže prošlosti*, Jugosl. list Sarajevo 1. I. 1941.

»koji je u takvoj formi bosansko-hercegovačkom elementu bio nepoznat i pod otomanskom vladavinom«, i pošto je 1882. taj zakon uveden s punom strogošću, a napose poslije neuspjelog ustanka od 1882., u kome su vidno sudjelovali i muslimani, počinje — kako po svemu izgleda — masovni iseljenički pokret, koji se razbuktao naročito slijedeće, 1883. godine. Bit će, da su u početku selili i bogatiji ljudi, jer je upravo prilikom ovih prvih seoba »iznešeno iz Bosne mnogo zlata«. ⁸

Izvjestnu potvrdu, da se iseljenički pokret razmahao tek poslije uvođenja vojnog zakona, čine sačuvani podaci o iseljavanju muslimana u Livnu, a primjer Livna tim je značajniji, jer možda nigdje nije bjesnio okupatorski teror, koliko u tome mjestu. Prema podacima Ahmeda Aličića, a koji se uglavnom baziraju na zabilješkama Mahmut-age Latifića, koji je od 1888. pa do svoje smrti 1928. vodio livanjsku kroniku događaja od 1888.—1912., iselile su se iz Livna u Tursku 54 obitelji. Bilo je, istina, pokušaja za seobu još odmah nakon okupacije zbog nasilja vojne vlasti i kotarskog predstojnika Mazulinija, tako da su jednog dana predali molbe za iseljenje gotovo svi muslimani, ali novi kotarski predstojnik Lazarini, dolaskom kojega je iz temelja izmijenjen odnos prema muslimanima, uspio je već izdate putnice vješto izmamiti i oduzeti.

Da je iseljenički pokret najprije zahvatio bivše turske činovnike i pojedine uglednije muslimane, koji su se osjećali kompromitirani i da se brzo po tome stišao te se ponovo javio 1881.—82. povodom uvođenja vojnog zakona, tvrdi i profesor Leipziškog sveučilišta Ferdinand Schmid. ⁹

Službeni referat civilnog komesara c. kr. trupa u Plevlju generalštabnog oficira Oskara Melcera o muhadžirima u Kosovskom vilajetu iz kraja 1883., koji je nedavno objavio Mita Kostić, ¹⁰ također služi kao dokaz, da muhadžirski pokret u širem opsegu ne otpočinje prije 1881. Prema Melcerovim podacima naselilo se do studenog 1883. u Kosovskom vilajetu 5140 bosansko-hercegovačkih muhadžira. »Veliki dio ovih imao je iseljeničke certifikate ili pasoše za inozemstvo iz godine 1881. i 1882.«, dok manji dio nije imao nikakvih dokumenata od strane bosansko-hercegovačkih vlasti, »što znači da su morali znatno sudjelovati u prošlogodišnjem ustanku, te su preko Crne Gore prebjegli«. O nekim iseljenicima iz ranijeg vremena nema dakle spomena u Melcerovu izvještaju.

Muhamed Hadžijahić

⁸ Obzor 22. VIII. 1933, br. 192.

⁹ Isp. Ferd. Schmid, *Bosnien und Herzegovina unter der Verwaltung Oesterreich-Ungarns*, Leipzig, 1914., str. 249—252.

¹⁰ Istoriski časopis I, 1—2, 1948, Beograd 1949.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA III

1950

BROJ 1-4

NAKLADA „ŠKOLSKKE KNJIGE” / ZAGREB

R E D A K C I O N I O D B O R

V L A D I M I R B A B I Ć
M I R O S L A V B R A N T
G R G A G A M U L I N
M A R K O K O S T R E N Ć I Ć
J A R O S L A V Š I D A K

G L A V N I I O D G O V O R N I U R E D N I K

J A R O S L A V Š I D A K

HISTORIJSKI ZBORNIK — GODINA III. — 1950.

I Z D A J E
P O V I J E S N O D R U Š T V O H R V A T S K E
Z A G R E B